

A FEJLŐDÉS ESZMÉJÉNEK TÖRTÉNETE

(Wolfgang Sachs hat tanulmánya)

Napról-napra olvashatunk a „fejlett” országokról, „fejlett” technológiákról, vagy akár népekről. Sokan használják ezt a fogalmat, mást és mást értve alatta. A fejlődés fogalma összekeveredik a növekedéssel, a gazdagsággal, a komplikáltsággal, azonosítjuk akár az egy főre jutó magas nemzeti össztermékkel is. Mi a fejlettebb? Az összetettebb, a több kapcsolattal rendelkező, a rendezettebb? Vagy talán a szellemibb? A tudatibb? — Melyik technológia a fejlettebb? Az ufainaké, az Amazonas-menti népé, amelyik évszázadokon át a természeti környezetével összhangban élve képes volt alkalmazkodni és fentmaradni — vagy az a technológia, amelyik a világ bármely részén, északon vagy délen, halmozza a hulladékokat, kimeríti a forrásokat, írta az őserdőket s a bennük élő milliónyi fajt? Mi a fejlettebb? Szársomlyó-hegy évmilliók alatt létrejött élővilága, vagy az a technológia, amelyik képes azt hónapok vagy napok alatt elpusztítani? Mi a fejlettebb? a kőbalt, vagy a hidrogénbomba? A nyíl és az íjász művészete, vagy a cirkáló rakéta?

Ezek jutnak eszembe Wolfgang Sachs hat tanulmányát olvasva, amelyek németül és olaszul az *Entwicklungs-politik* ill. *Manifesto* c. lapokban, majd a Pennsylvániai Állami Egyetem kiadásában külön füzetben is megjelentek (*On The Archaeology Of The Development Idea*, November, 1989.)

A fejlődés „modern” megfogalmazása Sachs szerint Trumannak, az Egyesült Államok egykori elnökének köszönhető, aki 1949. január 20-án a világ jelentős részét „fejletlen térségnek” nevezte. Az érintett népek elfogadták ezt az ítéletet: ők fejletlenek, s legfőbb céljuk a fejlődés. Truman kinyilatkoztatta: „a nagyobb termelés a jólét és a béke kulcsa”, és meghirdette programját: a magasabb ipari tevékenységgel kell enyhíteni az „elmaradt népek szenvedéseit”. Vetélkedés kezdődött, amely során Dél utol akarta érni Északot. A mezőny azonban egyre inkább szétszóródott, sokan kiestek a versenyből s egyesek gyanakodni kezdtek: vajon helyes-e egyáltalán a célkitűzésük?

A gyarmatosítás korában a gyarmatok elsősorban nyersanyagforrást és piacot, de Anglia és Franciaország számára kulturális kötelezettséget is jelentettek: „fel kell emelni a színes

fajtákat” a civilizáció magasabb szintjére. A kulturális haladás (nyelv, iskola, vallás, művészet stb.) fontossága egyre inkább csökkent, s egyre nagyobb lett az anyagi növekedés, a termelés jelentősége. A XIX. század termelési központú önteltségéből származó módon már a földnek és kincseinek kirablását nevezték fejlődésnek.

A *fejlett-fejletlen tétel hitvallássá* lett. Észak országai Dél népeit egyszerűen elmaradottnak bélyegezték, nem fogadták el, hogy azok a saját életüket kívánják élni, a saját útjaikon akarnak járni — s azt tanították, hogy egyetlen út létezik csak minden nemzet számára.

A második világháború után felszámolták a gyarmati rendszert. Az Egyesült Államok nem területeket akart birtokolni, hanem gazdasági hegemóniára törekedett. Újfajta, antikolonista imperializmus jött létre. Az Egyesült Államok által felvázolt képet Dél vezetői is elfogadták, Nehru, Nkrumah, Nasszer vagy Szukarno számára egyformán a gazdasági növekedés lett az állam célja. A hagyományokat, a régi hierarchiakat, a lelki szokásokat, a társadalom teljes szövődékét felszámolásra ítélték. A világon mindenütt egyre inkább csak egyetlen modell létezett — az amerikai életmód nyomán.

A hatvanas évek végére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a fejlődés ígérete — a legtöbb nemzet számára — csupán homokra épült. A gazdaság árnyékában nőtt a nyomor, a munkanélküliség; az elmaradt/haladó, hagyományos/modern megkülönböztetés túlhaladottá vált.

A második világháború után egyre többet beszéltek a globális szegénységről. Egy 1948—49. évi világbank-jelentés szerint az Egyesült Államokban az átlagjövedelem 1400 dollár felett volt, míg a világ országainak a felében 100 dollár alatt. A szegénység gyógyszere — vélték — a gazdasági fejlődés, s fel sem vetődött, hogy annak oka az elnyomás és gyógyszere — a felszabadítás.

McNamara 1973-ban arról beszélt, hogy a század vége előtt eltöröljük a Földön az abszolút szegénységet... Kiket tekintünk abszolút szegénynek?

Gyakran azokat, akiknek a tápláléka nem ér el egy bizonyos kalóriaszintet — holott ez csupán a biológiai minimum: az embereknek másra is szükségük van. Ugyanakkor a *jövedelem nem feltétlenül jellemző a szegénység fokára*. Vannak kultúrák, amelyekben az embereknek kevés tulajdonuk van, s a pénz csupán mellékes szerepet játszik. Amiért másutt

kézpénzzel kell fizetni, azt itt a rokonság, a közösség segítségével teremti meg. Ezen alacsony jövedelmű társadalmakban mégsem éheznek, van fedél az emberek feje felett. A hagyományos mexikói falvakban pl. a közösség elítéli a magán-felhalmozást. Az állandó hiánnyal küzdő modern szegényeket ott találjuk, ahol a pénz elsőrendű fontosságú.

Vannak társadalmak, amelyekben a személyi viszonyok, kapcsolatok állnak előtérben, másutt a személyeknek a tárgyakhoz való viszonya, a szerzés, a dolgok birtoklása. A Harmadik Világ országaiban a második világháború után egyre inkább elterjedt ez a szemlélet. Az eszközök, a tárgyak az ember fölé magasodtak, fontosabbakká váltak az emberi kapcsolatoknál. Eszközzeink már többek eszköznél, olyan világnézet részévé váltak, amely alapja a technológia diadalmának átélése. Ez a világnézet gépiesen szemléli a természetet, egyöntetűnek látja a teret és lineárisnak az időt. Sachs Gandhi következtetésességét állítja elének, aki 1909-ben ezt mondta: „Ha India elhatározná, hogy utánozná Angliát, az a nemzet végromlását jelentené.” Gandhi megnyerte a küzdelmet, de ügye elveszett. Kevéssel a függetlenség elnyerése után elvei feledésbe merültek. Gandhi ki akarta űzni az angolokat, hogy országa inkább India legyen, de Nehru számára a függetlenség arra adott alkalmat, hogy India inkább nyugatíva váljék. Nehru nem látta valósnak Gandhi célkitűzéseit, mondván, a gazdaság törvényei uralják a társadalmat.

A társadalomnak van gazdasága, de a társadalom nem azonos azzal. Minden társadalomban van termelés, elosztás, fogyasztás, de csak a modern társadalomra jellemző a gazdasági hatékonyság szerint kialakított ár, a jelenlegi tulajdonosi és munkaviszony. Vannak más modellek is. Korábban a piac hely volt, a piactér. Adam Smith-nél kezdett kialakulni a piac mai értelmezése, és az elvont fogalomká vált. Valaha a föld nem volt eladható, rosszszallották a vetélkedést, és csak a társadalom peremén élők dolgoztak munkabérért.

A „fejlődés dáridója” talán 1972-ig tartott. Ebben az évben rendezték meg az ENSZ első környezetvédelmi konferenciáját, ekkor kezdett tudatosulni a savas esők hatása, s hogy a madarakat-halakat miként mérgezik az ember által kibocsátott szerves vegyületek, vagy hogy mit jelent a savatagosodás és a többi „globális” gond. Ebben az évben jelent meg a Római

Klub első jelentése, (a mind Keleten, mind Nyugaton annyi haragos tiltakozást, lekicsinylő lenézést kiváltó „Növekedés határai”). A környezeti gondok ellentmondani látszottak a „fejlődés” fogalmának. A kormányok eleinte nem akarták tudomásul venni, hogy a növekedésnek határai vannak, majd később új fogalmat alkottak, a „fenntartható” fejlődését, mintha ezzel valamit is megoldottak volna.

Sachs részletesen ír az indiai Chipko-mozgalomról, a fákat a motoros fűrészzel szemben átkarolva védő asszonyok bölcs bátorságáról, akik jobban tudták a hatóságoknál és a vállalatoknál, hogy az ember életéhez elengedhetetlen a természet megóvása. (Sachs nem kedveli a környezetvédelem, a környezet kifejezést: ez, mint írja, semmiféle életet nem tükröz, élettelen, színtelen és passzív.)

Utolsó tanulmányában Sachs azzal foglalkozik, hogy *világszerte pusztulnak a kultúrák*, közeledünk egy globális „monokultúra” felé. Ennek jellemzésére leírja, hogy Földünkön jelenleg 5100 féle nyelvet beszélnek, ezek 99%-át Ázsiában, Afrikában, a Csendes-óceán vidékén és Amerikában, s 1%-ukat Európában. Nigériában 400, Indiában 1682, Közép-Amerikában 260 félet. A nyelvek gyorsabban halnak ki, mint a fajok, egy nemzedék múlva már valószínűleg csak mintegy 100 féle nyelvet fognak beszélni a világon!

Az ENSZ megalakulása idején, 1945 májusában úgy gondolták, hogy a humanizmus eszméje egyesíteni fogja az embereket, semmivé téve a nemzeti-ségi, vallási, társadalmi különbségeket. Úgy hitték, hogy a piaci viszonyok földi kiterjedésűvé válása biztosítja majd a világékekét, az erőszak helyett a kereskedelmi szellem fog uralkodni s a világ egységének alapja a gazdasági kapcsolatok hálózata lesz.

Azt hitték, hogy a gazdasági kapcsolatok hálózata, a javak áramlása elnyomja a fegyveres összecsapásokat. Ez sem így történt. Majd minden ország politikájának lényeges részévé vált az attól való félelem, hogy lemaradnak a nemzetközi versenyben. Könnyörtelen vetélkedés alakult ki, amelyben minden résztvevő függ a többitől, s alig van ország, amelyik képes saját rendeltetése szerint élni. Az országok között természetesen vannak különbségek, de ezek viszonylagosak. A globális piac mind a győztesek, mind a vesztesek számára lidércnyomássá vált. A nyugatosítás eszméje nem képes egyesíteni a világot, az egység ígéréstől az egyformaság (unifórmítás) fenyegetése lett.

György Lajos